

Fenyítőház

A szegedi várbörtön történetéből

Már több alkalommal hírt adott a Börtönügyi Szemle a szegedi büntetés-végrehajtás több mint két évszázados történetét kutató munkáról. (1998/4, 1999/2.) Ezúttal a szegedi várbörtön múltjának fennmaradt emlékeit feltáró kutatásról adunk hírt. „Domus carceristialis Szegediensis” néven ugyanis az akkor még meglévő szegedi várban a kor európai színvonalának megfelelő, a térségünkben egyedülálló, a rabok hatékony munkáltatását is biztosító fenyítőház működött 1784-től az 1830-as évekig. Oláh Miklós alábbi munkája egy remélhetőleg e tárgy körben még az idén megjelenő könyv néhány fejezetének rövidített változata.

A szerkesztő

Uralkodói kezdeményezések

A XVIII. század közepén a felvilágosodott uralkodók humánus, emberbaráti törekvései között szerepel a börtönügy modernizálása is. Különösen *Mária Terézia és II. József* kísérte figyelemmel az igazságszolgáltatás és a börtönügy reformálására, fejlesztésére indult európai – főleg németalföldi – kísérleteket. Igyekeztek ezek szellemében kezdeményezni bizonyos változásokat az uralkodásuk alatt lévő területeken, köztük Magyarországon is. Ezek sorába tartozik, hogy 1763-ban eltiltották a hóhér által homlokon vagy arcon történő megbélyegzést, valamint 1776-ban a kínvallatást. Szintén ez évben, tehát 1763-ban, a magyarországi helytartótanács országos fenyítőház létesítését kezdeményezi, mivel az egyre több alkalommal kirótt börtönbüntetés végrehajtására nem volt alkalmas a vármegyei, városi és uradalmi tömlöcök többsége. Ezzel a felvilágosodás jegyében az akkor legkorszerűbb németalföldi mintát kívánják követni.

A magyar börtönfejlesztés felülről jövő, központi intézkedést igényelt. számos levéltári és múzeumi forrás, irodalmi mű, visszaemlékezés bizonyítja, hogy a XV. századtól a vármegyék székhelyein, a városokban, a pallosjoggal rendelkező földesurak kastélyainak pincéiben voltak a börtönök, a kor szóhasználatával szólva a „tömlöcök”. Itt az ítélethozatalig tartották a bűnelkövetéssel gyanúsítottakat.

A büntetés fő formája a *kivégzés* és a *megcsapatás* (vesszőzés, korbácsolás, botozás) volt. Ez utóbbit pellengérral súlyosbították. Később főleg a városokban a botozást át lehetett váltani pénzbüntetésre. Szabadságvesztés-büntetés még Werbőczy Hármaskönyvében sem szerepel. Csak a XVIII. században lesz önálló büntetési forma.

A Corpus Juris Hungariciben, a magyar törvények gyűjteményében, először az 1723. évi 12. törvénycikkben jelenik meg a szabadságvesztés, mint önálló büntetési forma a vérfertőzés bűntette esetében.¹

A XVIII. században fokozatosan terjed a szabadságvesztés-büntetés: „A javíthatatlanokat és kihágókat és más vétkeikért halálos büntetésre kevésbé érdemeseket, vagy attól kegyelemből felmentetteket” ítélték börtönbüntetésre.

Minden megyétől javaslatot kérnek, hogy hol szervezzék meg az első országos fenyítőházat. Az akkor Szegváron székelő – és ott vármegyei tömlöcöt is fenntartó – Csongrád megye a szegedi várat javasolja, ahol szinte mindig voltak sáncmunkára, valamint hajóvontatásra ítélt rabok. Már korábban, a háborús időszakokban bebizonyosodott, hogy a szegedi vár alkalmas nagyobb létszámú hadifogoly őrzésére is.

Szeged sok kazamatával rendelkező vára a török kiűzése után elvesztette katonai jelentőségét. A császári hadvezetés azzal a problémával foglalkozott, hogy miként hasznosítsa a jelentős objektumot. A javaslat figyelembe vette, hogy az akkori Magyarország centrális részén lévő Szeged a Tiszán, a Maroson, és Bajáig a Dunán is jól megközelíthető volt vízi úton, valamint Szegeden jól megoldható a rabok munkáltatása is. A központi fenyítőház létrehozásának ügye mégis nagyon lassan indult. Ennek főleg pénzügyi okai voltak. Ezek közé tartozott, hogy a megyék nem tudtak – nem is nagyon akartak – anyagilag hozzájárulni a központi börtön létrehozásához.

Kilenc évig nem mozdult ki a holtpontról a börtönlétesítés ügye. Megoldást az hozott, hogy a Mária Terézia környezetéhez tartozó Esterházy család tagja, Ferenc gróf felajánlotta egyik *Szempcen* lévő épületét országos fenyítőház céljaira.²

A gáláns felajánlás alapján 1772-ben megszervezett országos fenyítőház komoly nehézségekkel küszködött. Ennek egyik oka az volt, hogy a kötelezettek késve és pontatlanul fizettek a rabtartásért. Az volt ugyanis a szabály, hogy a magánosok (tehát a pallosjoggal rendelkező földbirtokosok) 3 krajcárt, a többi ítéletet hozó (tehát a vármegye és a törvényhatósági joggal rendelkező városok) napi 4 krajcárt fizettek rabtartásért. Sok problémát okozott az is, hogy nem volt a büntetés-végrehajtóknak kellő rabmunkáltatási gyakorlata. A megtermelt mezőgazdasági javakat sem tudták értékesíteni. Szempcen a fenyítőház végig ráfizetéssel dolgozott, és hamar felmerült az intézmény áthelyezésére vonatkozó javaslat.

1780-ban hoztak döntést arról, hogy a fenyítőházat Szempcről *Tallósra* helyezik. Tulajdonképpen épületcseréről volt szó, mert Tallósról az árvaházat helyezték át Szempcre. Ennek indoklásaként a szempci jobb időjárást hozták fel.

A javaslat szerint a fenyítőházat azért is érdemes inkább Tallóson üzemeltetni, mert a vízi útvonalak jobb szállítási lehetőségeket biztosítanak, így nagyobb az esély arra, hogy a rabgazdálkodásból termelődő áruk piacra jussanak. Ezt a célt azonban nem sikerült megvalósítani a szűk vásárlói kör, valamint a kereskedelmi korlátozások miatt.

Tallóson a fenyítőház épületei rendkívül rossz, szinte romos állapotban voltak. A felújításra nem jutott pénz. A fogvatartottak száma is kevés volt.³ Így a tallósi fenyítőház öt év után kezdeményezte működtetésének megszüntetését.

II. József döntésre szánta el magát. Gyors elhatározásában szerepet játszott, hogy alaposan ismerte a szegedi várat. Trónörökösként 1768 áprilisában volt először Szeged-

den. Ekkor még csak az új kaszárnya nyeri el tetszését, a vár többi része láthatóan felújításra szorul⁴ Az akkor még főherceg, a későbbi „kalapos király” tábornokok kíséretében ezt a látogatást 1773-ban megismétli.⁵ Így ezen ismeretei alapozták meg 1780-as döntését, amely szerint a vár erődítmény-jellegét megszüntette.⁶ Ez idő tájt kiélezett vita folyt a vár és közvetlen területe tulajdonlásáról a kincstár és a városi tanács között.⁷ A tulajdonjogi vitától függetlenül II. József elrendelte, hogy fegyházzá és javítóintézet-té kell alakítani a vár északkeleti kazamatáit.

Börtön céljára csak a vár északi és keleti (Tisza felőli) fala mentén lévő kazamatákat, az úgynevezett „zwinger”-részt⁸ vették igénybe. A vár másik fele továbbra is kaszárnya, tisztalak és raktár maradt. A katonaság látta el továbbra is a külső őrseget a megmaradt kaszárnyában és a kialakított börtönrésznél is. A vár udvarán egy kapuval ellátott kerítés választotta el a börtönt. E kapunál, és belül, a börtönben, a fenyítőház személyi állománya látta el a szolgálatot.

Összesen 41 kazamatát alakítottak át börtöncélokra 1785-ben, a munkálatokat 1786 februárjában fejezték be. A legjelentősebb változtatás az volt, hogy befalazták a Tiszára néző vízikaput, amelyet akkor már hivatalosan Mária Terézia kapunak neveztek. Ekkor ez a helyiség is kazamatajellegűvé vált, amelyet nagysága miatt munkálatásra használtak.⁹ A börtön kialakításakor 250 férőhelyet hoztak létre. Ennek költsége 7618 Rhenus tallér volt.

II. József császár személyesen is ellenőrizte a börtön kialakítását, illetve működését, amikor 1786. június 9-10-én Szegedre látogat.¹⁰ Kijelentette, hogy a különben mindig nedves falú kazamaták megfelelőek a fegyencek számára. *„A raboknak nem kell sem pokrócot, sem takarót, sem szalmaszákot adni, mert különben a férgek nagyon elhatalmasodnak és sohasem lehet a tisztaságot fenntartani. Ezért nekik – mint ahogy Bécsben is történik – nem kell semmi egyebet adni fekhelyül, mint az ún. fapriccsot. ... Minden priccs lábánál erős fát kell elhúzni, és a rabokat erős, hosszú áthúzólánccal ahhoz kell erősíteni, mivel a rabok jobbra éjszaka szoktak megszökni.”*

Személyesen ad utasítást arra, hogy az ablakok magassága 1 láb legyen, a szélessége pedig 3 hüvelyk. Ezeket kettős vasráccsal és fonott hálóval is ellátták. A falakat körben másfél öllel felmagasíttatta a szökések ellen.¹¹

Elrendeli 9 kicsi tömlőc, egyéni fegyelmezőzárka, „lyukáristom”¹² létesítését. 20 fős sötétzárkát építtetett vastag falazattal, erős ajtókkal. A figyelme arra is kiterjedt, hogy előírja az ajtókon alul és felül tolózárak alkalmazását. Később ezeket a tolózárakat és lakatokat zárrakkal cserélték ki. A lyukáristomok falát belülről erős faburkolattal látták el.

Nem minden fogvatartott tartozott a fenyítőházhoz. A katonai fogdára, sáncmunkára és hajóvontatásra ítélt rabok a katonai parancsnokság irányítása alá tartoztak. Ezek számára külön barakk volt a fenyítőház területén kívül.

A várbörtön irányítása, személyi állománya

A helytartótanács kizárólagos joga volt a vár és a fenyítőház hivatalos személyzetének összeállítása és kinevezése.¹³ A fenyítőház hivatalos személyzete a következőkből állt: igazgató (praefectus), ellenőr (igazgatóhelyettes), lelkipásztor, orvos,

élelmező, felügyelők (felügyelőnők), porkolábok (fegyőrök), akik között volt egy káplár, három vicekáplár, továbbá tizenkét-tizenhat ún. közember.

Az őrség létszáma az 1785 és 1818 közötti időben alig változik. Egy őrre 4-5 rab jut. (Csak belső feladataik vannak.) Általában az igazgatók mindig kevésnek tartották a létszámot, annak megduplázását kérték.¹⁴

A fenyítőház élén az igazgató (praefectus) állt. Őt a helytartótanács nevezte ki a kormányzóság javaslatára. Távolléte alatt az ellenőr helyettesítette. Hatáskörét pontosan előírták. Felelősséggel tartozik a fenyítőház egész területén lévő javakért, építményekért, raktári készletért, a bevételekért, a kiadásokért, az őrzés biztonságaért, a rabok és az őrség ellátását érintő minden dologért. Előírták, hogy: „... az igazgatónak és az ellenőrnek azon kell lenniük, hogy a királyi fenyítőháznál alkalmazott minden egyént, éppúgy mint a rabokat is, tisztükre és kötelességükre rászorítsák, minden cselekedetükben épületes példával elül járjanak és általában a rabok javítását és a fenyítőház hasznát tűzzék fő-fő czélul maguk elébe.” Az igazgató dicséret és fenyítő jogkörrel rendelkezik. Befogadáskor és elbocsátáskor kapcsolatot tart a törvényhatóságokkal és a felső irányítással. Pontos kimutatást kell készítenie minden forgóértékről, a megtermelt, befizetett javakról, a rabok előmeneteléről, viselkedéséről, egészségi állapotáról, ellátottságáról. Erről minden negyedévben jelentést tett.

A levéltári dokumentumok bizonyítják, hogy az igazgatónak érteni kellett a joghoz, a pénzügyekhez, az adminisztráció vezetéséhez, és emellett több nyelvet is kellett ismernie. Tudnia illett magyarul a fogvatartottak miatt, de a vármegyékkel tartott kapcsolat miatt is. A latin volt a jogi adminisztráció nyelve. A felsőbb szervekkel, a katonasággal pedig németül kellett tartania a kapcsolatot írásban és szóban egyaránt.

A praefectus a vár területén külön házban lakott. A rabok kötelessége volt a kert művelése, de a tűzifa-járandóság felvágása is. Érdekes pénzügyi megoldás volt, hogy az igazgatónak és helyettesének, az ellenőrnek, hivatalba lépésükkor, valamint minden évben a fizetésüknek megfelelő foglalatot kellett letétbe helyezniük, egy esetleges kártérítés, vagy a bevételi elszámolásnál keletkező hiány fedezetére.

Az igazgató fizetése 450 forint volt, amely 1806-tól 600 forintra emelkedett.¹⁵ A pénzbeli fizetést természetbeni juttatások egészítették ki: lakás, kert, 16 öl tűzifa, rabok munkája stb. Ő és a hivatalnokok részt kaphattak a különböző bevételekből, sőt a polgári börtöntámogatási felajánlásokból is. (Ezen kifizetésekről dokumentumot eddig nem találtunk.) A kor szokásai szerint nyugdíjat nem állapítottak meg a hivatalnokok és az igazgató esetében sem. Ezt először 1818-ban vezették be.

A praefectus az egész országban ismert volt és nagy tekintéllyel rendelkezett. A levéltári anyagban megtalálható, hogy a legtávolabbi megyékből is az igazgatónak névre szóló „szálló leveleket” küldtek a rabok kíséretében.

Ezek az első levelek tekintetes, nemes *Csernyánszky József* praefectus úrnak szólnak. A nevét sokszor *Joseph Csernyánszky*nak, vagy *Josephus Csernyánszky*nek írják. Biztos, hogy magyarul és németül jól beszélő, latinul is tudó, jogi, pénzügyi, katonai és közigazgatási ismeretekkel rendelkező ember volt az első szegedi igazgató. Ő felelt a protokollum, azaz a *rabtörzskönyv* vezetéséért, a gazdasági elszámolásért is. A Csongrád Megyei Levéltárban őrzött anyagok között megtaláltuk a rabokról készült első névsort, amely 82 férfi és 21 nő nevét tartalmazza. Ugyanitt vannak pontos kimu-

tatások a rabtartás egyes fogvatartottra lebontott hetenkénti bevételeiről és költségeiről, ugyanígy a rabszállítási kiadásokról is. Ezekről évente számlákat is küldtek az ítéletet hozóknak, így a költségeket viselőknak.

Az ellenőr az igazgató helyettese. Ő is rendelkezik dicsérő és fenyítő jogkörrel. A levéltárban talált számlák aláírásából is kitűnik, hogy ő volt a felelős a gazdasági, pénzügyi adminisztrációért, valamint a pénzügyi követelések naprakész behajtásáért is. Természetesen rá is vonatkoztak az igazgató munkakörénél már tárgyalt „képesítési követelmények”, valamint az anyagi, kauciók feltételek. Jövedelme szintén fizetésből és természetbeni juttatásból állt. A kezdeti időszakban a fizetés 250 forint, ami 1806-tól 400 forintra emelkedik. A várban kapott szolgálati lakást, ehhez a kertnek egy része tartozott. Neki 10 öl tűzifa járt, amivel a lakását és az irodáját is fűtenie kellett.

A fenyítőház személyi állományába *katolikus lelkész* is tartozott. Az intézmény megszervezése kezdetétől ő látta el a várbeli katonai plébániával kapcsolatos feladatokat is, egészen annak megszűnéséig. A „papi személyek” rabok körében végzendő tevékenységét az előírások részletesen szabályozták. 1805-ben például a sáncmunkára ítélt rabok vonatkozásában előírták, hogy „*Mivel a rabok erkölcsi javulására kiváló tekintettel kell lenni, ezért kötelessége a várparancsnokságnak, hogy ők vallásuk különfélesége szerint vasár- és ünnepnapokon, a milyen gyakran csak lehet papi személyek részéről vagy templomban vagy más tisztességes helyen, a megkívántató hit és erkölcsi oktatásban részesüljenek, hogy az Isteni tiszteleten megjelenjenek és minden évben legalább kétszer úri szent vacsorát vegyenek.*”¹⁶

A zömében katolikus rabok az ötörai ébresztő után hangosan elmondták a *Hiszekegyet* és öt *Miatyánkot*, majd a vár templomába vonultak misére. Ebéd előtt és ebéd után is volt hangos ima az örök vezényletével. Mindennap vacsora előtt az *Angyali üdvözlöt* című imádságot mondták el. Lefekvés előtt ismét hangosan a reggel kötelező imádságot mondták el. A gyónás és áldozás negyedévente volt kötelező.

A várban II. József hozta rendbe a kápolnát, amely a régi tornyos Szent Erzsébet templom jogutódja volt. Lelki foglalkozásokat a pap bármikor tarthatott, és ebben senki sem korlátozhatta. Ő szabhatta meg, hogy a rabnak mikor milyen lelki ellátás szükséges. Ez a rendszer pontosan működött addig, amíg a várban katonai plébánia székelt. Ennek megszűnése után zavarok keletkeztek. A szegedi piaristák megfelelő díjazás fejében vállalták a feladatot. A helytartótanács vizsgálata szerint azonban nem tettek eleget kötelezettségeiknek¹⁷

Itt említjük meg azt a középkorból eredő szegedi szokást, illetve jogosultságot, hogy Szeged-Alsóvároson a ferences-rendi templom és kolostor a szökött rabok, illetve fegyencek mindenkori menedékhelyeül szolgált. Őket a templomba való bejutásuk után nem kérhették ki, a templom, a kolostor elhagyásának pillanatáig annak védelme alatt álltak.

A római katolikus lelkész a fenyítőháztól évi 60 forintot kapott egy évben, amit az említett fizetés rendezéskor 100-ra emeltek.

A református tiszteletes Hódmezővásárhelyről járt át minden vasárnap a rabokhoz. Ezért napidíjat kapott. Később csökkent az istentiszteletek száma. Először csak havonta, majd negyedévente tartottak református szertartást.

A többi vallás szerinti egyházi tevékenységről eddig nem találtunk forrásokat. A kor szokásai szerint ez a joga nem volt meg a zsidó és iszlám vallásúaknak.

Az orvos munkakörét általában a városi orvos látta el külön díjazásért, ami kezdetben évi 60-70 forint volt, ez 1806-tól 100 forintra emelkedett.

Az orvos feladata volt a befogadás előtt a rabok vizsgálata. Ezt így írják elő: „*Félreeső helyen a törzsfoglár jelenlétében a poroszló által meztelenre le is kell vetkőztetni, orvossal is meg kell vizsgáltatni.*” Nem fogadhatták be a súlyosan beteg, valamint a fertőző beteg rabot. Szeged polgárai nagyon féltek attól, hogy a rabok behurcolják a városba az akkor nagyon gyakori járványokat. Különösen megnőtt az orvos szerepe járványveszély idején.

Nagy riadalmat keltett a várbörtönbe szállított francia hadifoglyok tömeges elhalálása. *Sobay György* városi főorvos és börtönorvos Szeged közgyűlésének az alábbiak szerint számol be: „*az itt való Francia Rabok betegségei nem veszedelmesek a közösségnek, sem nem ragályosak.*” Ennek ellenére a városi tanács 1793. december 28-án elrendelte, hogy tilos a halottakat szállító kocsira ülni, a lovakat is azokon ülve kell hajtani. A sírokat is mélyebbre kell ásni, és a kocsin lévő szalmát is azonnal el kell égetni.¹⁸

Az orvos irányította, ellenőrizte a borbélyok által végzett gyógyító célú tevékenységet is. A városból járt a fenyítőházba a borbély, aki – rab borbélyokat is bevonva – a köpölyözést végezte. Ezt az érvágást a magas vérnyomás betegségben szenvedőknél, valamint az agyvérzést kapottaknál alkalmazták ebben a korban.

Tisztasági, egészségvédő szerepe volt az orvos ellenőrző tevékenységének. Ő tartatta be, hogy a rabok minden héten tiszta fehérneműt vegyenek, és egymást megfésüljék. A hajukat is le kellett vágatni minden 3 hónapban. A rabnők haját a befogadáskor szintén levágták, amit az orvos ellenőrzött. Ő tartatta be a rabnőkre vonatkozó szabályokat is: „*A tisztaságra komolyan kell ügyelni, ezért a rabnők rászorítandók, hogy naponta korán, mielőtt munkára mennek, megmosakodjanak, azonkívül és a szükség szerint testüket megtisztítsák, minden héten tiszta fehérneműt vegyenek és egymást kölcsönösen megfésüljék. A hajukat is le kell nekik legalább minden 3 hónapban egyszer vágni.*”

Az orvos jogköre volt, hogy beteg rabok esetében a testi fenyítést felfüggesse a rab gyógyulásáig.

A *felügyelők* irányították a rabok életét. Kötelességük volt a napirend betartása. Ők kísérték a rabokat a hálóhelyek, az étkezők, a munkahelyek, a templom stb. között. Felkeléskor, étkezések előtt és után, takarodókor ellátták a felügyelők az előimádkozó szerepét is. Ellenőrizték és megkövetelték a tisztaság betartását, de ők végezték az élelmezőtől átvett ellátmány kipurciózását és kiosztását is. A biztonsággal kapcsolatos feladatuk volt a rabok motozása. Ők dönthettek a rabok közötti vitás kérdésekben, ők ellenőrizték a rabok beszélgetését is. Szigorúan tiltották a bűncselekményekkel kapcsolatos beszélgetéseket, a levelezést, a hangos beszédet, a szerencsejátékokat. Kötelességük volt a rabok viselkedésének kordában tartása. Nekik kellett rábírnı a rabokat a jobb viselkedésre. A renitens magatartást, az izgatást, a káromkodást, és egyéb tiltott dolgot kötelesek voltak jelenteni az igazgatónak. Az előírások tartalmazták, hogy a felügyelők munkájuk során nem bántalmazhatták a rabokat: „*A raboknak bárminő bántalmazása az őrségnek szigorúan tiltatik.*” Javaslatukra viszont az igazgató vagy az ellenőr kiszabhatta a rabok részére testi fenyítést. Még nők is kaphattak akár 30 botütést, de ugyanígy adhattak böjt vagy sötétzárka, esetleg „lyukáristom” büntetést.

A felügyelő évi 150 forintot kapott. Emellett lakás és tűzifa is tartozott a természetbeni javadalmazása körébe.

A *kulcsár* a felügyelőnek a rabok vasalását, az ajtók nyitását, zárását végezte. Segített a rabok és cellák megvizsgálásában, a motozásban, az élelem szétosztásában. Kötelessége volt jelenteni a rabok közötti elégedetlenséget és a titkos beszélgetéseket is. Az ő feladata volt a sötétzárkára, valamint „lyukáristomra” ítélt rabok viselkedésének, állapotának folyamatos ellenőrzése. A kulcsár fizetése 12 krajcár volt naponta. Emellett természetbeni juttatásai is voltak. A tűzifa mellett kapott gyertyajuttatást is. Bizonyára az éjszakai munkát vették ezzel figyelembe.

Felügyelőnek és kulcsárnak – mivel ők közvetlenül foglalkoztak rabokkal, illetve feladatuk volt közvetlen információt szerezni a több nyelven folyó beszélgetéseikről, esetleges szervezkedésükről – igyekeztek olyanokat alkalmazni, akik nyelveket beszéltek. Ez nem volt nagyon nehéz feladat Szegeden, hiszen maga a város is elég vegyes lakosságú volt!¹⁹ A városban ekkor elég sok török, szerb és német élt. Persze a nyelvtudás is csak az egyszerű köznyelv ismeretét jelentette. Általában néhány száz szó, az alapvető utasítások és nyelvi fordulatok ismerete volt szükséges ezen a szinten. A katonaviselt férfiak a hosszú szolgálati idő alatt is szert tehetek ezekre az ismeretekre.

A rabok ellátását az „*élelmezőmester*” biztosította. A *káplár* volt az őrség irányítója. Feladatai közé tartozott az örök szolgálati helyének megválasztása, kijelölésük, váltásuk, ellenőrzésük, valamint ellátásuk megszervezése. Helyettese a *vickékáplár* volt.

A káplárok napi 10 krajcárt kaptak, míg a vickékáplár 9 krajcárt. Az örök bére, napi díja 8 krajcár volt. Minden egyenruhás kapott drágasági pótlékot Szegeden, ami 5-15 krajcár körül mozgott. Ugyanígy ingyenes lakásuk is volt a fenyítőházban.

Az egyenruhás személyi állomány (káplár, vickékáplár, közlegény) évi 24 forint egyenruhapénzt kapott, amelyből az alapellátásként kapott ruházatát pótolta. Az egyenruha mellényből, nadrágból, süvegből, csizmából, kabátból és köpönyegből állott.

Az egyenruhához való posztóanyagot a vár ellátmányából biztosították. Az egyenruhát a vár szabója varrta meg, amelyért térítést kellett fizetni. Érdekes, hogy az örök külön kaptak csizmatalpat is, hogy olcsóbban tudják a kilyukadt lábbeliket javíttatni.

Az örök fegyverzete 1785-ben görbe magyar kard, karabély vagy gyalogsági puská volt. Ezt 1805-ben változtatták meg, amikor könnyű puskát, szuronyt és szablyát rendszeresítettek. Ezekkel a fegyverekkel csak a várudvaron kívül kísérték a rabokat. A várudvarban csak bot volt náluk. A puskás örök a várfalakon, valamint a kazamaták folyosóján teljesítettek szolgálatot.

Az igazgatók általában nem voltak megelégedve a személyi állománnyal, annak összetételével, fizikai és morális állapotával. Gondot okozott, hogy az örök többnyire *invalidusok* (hadirokkant katonák), valamint *obsitosok* (szolgálati idejüket letöltött katonák) voltak.

Volt szolgaszemélyzet is, amely férfi és női felügyelőkből, valamint kulcsárokból állt. Ez a 3-5 fő nem tartozott az egyenruhás állományhoz. A felügyelők között nem volt ritka az idős ember. Van példa arra is, hogy egy 67 és egy (73)!) éves foglárt mint már szolgálatra teljesen alkalmatlant elbocsátanak.

Elég sok a hanyag szolgálatteljesítés. Felelősségre vontak foglárokat szolgálat közbeni italozásért és kártyázásért. Még az is előfordult, hogy összejártak a rabokkal, sőt elősegítették szökésüket. Sokszor csempészték be szeszes italt is a fogvatartottaknak. Gyakori a fegyelmi eljárás a személyi állománnyal szemben.

A szankciók egész rendszerét dolgozták ki, amely az alábbi büntetésekből állt: figyelmeztetés, megcsapatás vesszővel, botozás, kikötés, áristom (helyőrségi fogda), zsoldcsökkentés, megvonás, járandóság-megvonás (tűzelő, lámpaolaj, gyertya stb.), lefokozás, elcsapás (elbocsátás).

Rabtartás, adminisztráció

Szigorúan előírták a rabok befogadásának és tartásának feltételeit. Ezek szerint nem vehető fel senki a helytartótanács engedélye vagy utasítása nélkül, felvétel csak tartási díj ellenében eszközölhető, gyerekes rabok (anyák) a gyerek tartásdíját is magukkal kell hogy hozzák, ha ez nem így történik, ezt jelenteni kell a megyének. Nem fogadható be súlyosan beteg vagy fertőző rab. Szigorúan ügyeltek a büntetés-végrehajtás törvényességére, az igazgatási követelmények betartására. A büntetés kezdete az ítélettől vagy a jogerőre emelkedéstől, illetve a fenyítőházba befogadástól számítódik. Az időpontokat pontosan rögzítették a kimutatásokban, törzskönyvekben is. Leszögezték, hogy *„ítéletbeni enyhítés nem létezik, a szabadulás előbbre nem hozható, a büntetés nem szigorítható, csak az ítéletben meghatározott módot lehet tartani.”* Ettől eltérően a kormányzóság vagy a helytartótanács rendelkezhetett, illetve az uralkodó adhatott kegyelmet.

Hosszantartó jó magaviselet és tevékeny megbánás esetén az igazgató javaslatot tehetett az előbbi szabadításra. A szabadítás idejét általános amnesztia is előre hozhatta.

Szigorításra ugyancsak az igazgató tehetett javaslatot abban az esetben, ha a rab magatartása különösen kifogásolható. Bizonyos esetekben a helytartótanács utasítást adhatott arra, hogy ne szabadítsák a rabot. Indokolt esetben ezt az illetékes törvényhatóság is kezdeményezhette. Arra is nyílt lehetőség, hogy a szülő vagy a házastárs kérelmére az ítéletet hozó törvényhatóság kezdeményezze a fogva tartás meghosszabbítását.

A szegedi fenyítőházban szigorúan betartották a rabok tartásának azt a kritériumát, hogy az őket ideküldők utánuk tartásdíjat pontosan fizessenek. Ennek első összegét a szállításkor hozták magukkal. A levéltári anyagban akad olyan német nyelven írt számla is, amelyen követni lehet, hogy a 22 forint 30 krajcárral Pestről indított rab hogyan és milyen költséggel érkezik Szegedre.²⁰ A számla bemutatja az állomásokat (Pest, Haraszti, Laczhasza, Kun Szt. Miklos, Szabadszállás, Iszak, Wadkert, Maysa, Dorosma, Szegedin). Mindenhol levonták a szállítási költségeket, így a végén a rabot 12 forint 30 krajcárral adták át Szegeden, amelyről a küldő költségeket részletező számlát kapott.

Minden pénzt az igazgató és az ellenőr anyagi felelősséggel kezelte. Így ők voltak jogosultak a rab vagyonának, keresményének vagy esetleges pénzküldeményének kezelésére, beosztására, letétbe helyezésére. A rabokkal kapcsolatos kiadásokat, bevételeket név szerint vezették. A Csongrád Megyei Levéltárban megtalálható több kimutató a fogva tartott nők pénzügyi adatairól. Hetente írták a költségeket és a rabmunka bevételeit is.

A szabályok szerint a rabok nem levelezhettek. Kivételesen az igazgató engedélyezhette a levélküldést családi okokból vagy öröklési ügyekben. Ezeket a leveleket is felbontották, átvizsgálták és cenzúrázták. A szegedi fenyítőházba olyan elítéltek kerültek, akik fél évnél hosszabb büntetésre voltak ítélve. A „számos ítélet” 12 évnél hosszabb nem lehetett.²¹

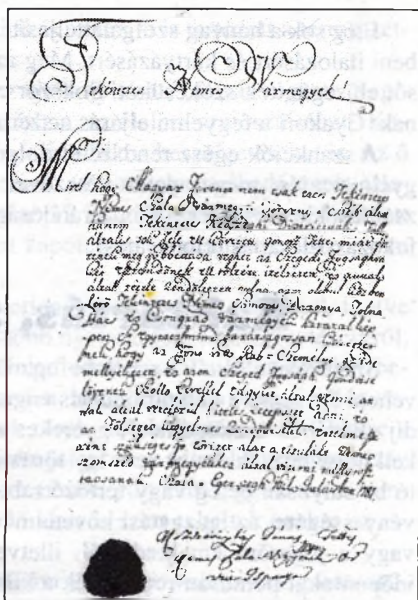
Szintén a Csongrád Megyei Levéltárban található kimutatás az 1787. június 29-e előtt befogadott rabokról. A névsorban első még 1772-ben kezdte élete végéig tartó büntetése letöltését Szempcen. Adam Streibel valószínűleg a legelső központi fenyítőházban fogva tartott rabok közé tartozott, és szinte csoda, hogy 15 év után még Szegeden is életben volt.

A névsor 28. helyéig vannak az 1785-ig még Tallósra érkezettek. Közülük csak ketten szabadultak Szegeden 1787 nyaráig, és senki sem halt meg. A rendelkezésre álló kimutatás tartalmazza az akkor fogva tartott 82 férfi büntetési idejét is. Ezek közül fél évet kapott 4 személy, 1 évet 10, 2 évet 19, 3 évet 24, 4 évet 3, 5 évet 1, 6 évet 10, 7 évet 2, 8 évet 2, 9 évet nem kapott senki, 10 évet 3, 11 évet nem mértek ki senkinek, 12 évet 1, életfogytiglanit pedig 3 rab kapott.

Megállapítható tehát, hogy az ítélelhozók a legtöbbször, az esetek többségében 2 vagy 3 évi büntetést szabtak ki. Elég magas (10) az egy évre ítélték száma is. Kitűnik továbbá, hogy 1787 első felében csak 2 életfogytiglani fenyítőházra, egy 10 évre és kettő 6 évre ítélt új rab érkezett Szegedre. A hosszú időtartamra ítélték zöme Tallóson kezdte meg büntetését.

Lehetne elemezni a fogvatartottak családi és keresztnéveit is, de úgy véljük, ez meghaladja a dolgozat céljait és főleg kereteit. A nevek azonban utalnak arra, hogy az akkori ország népessége mely etnikai csoportjai vannak a börtönben, ezért néhány tényt mégis ismertetünk. A mai magyar családnevek, illetve azok típusai szinte kivétel nélkül szerepelnek. A névsorban például három-három Szabó és Kiss családnevű is van. Előfordul kettő-kettő Németh és Tóth. Egy-egy Bolgár, Rácz, Oláh, Cseh és Török, valamint Varga, Szabó, Dobos és Lakatos is van a Fekete és Veres mellett. Szerepel Andrászi, Reszegi, Somody, Győry, Bécsi, Gyenei, Szemerédi, Keresztúri, Kubényi, Péteri, Óváry is a családnevek között. Ők valószínűleg nemesek. Még egy Érsek és Vitéz is van a Rigó és Cseke, valamint Ágoston, Fábián és Kelemen mellett.

Az országos börtönjellegét mutatja tehát, hogy van magyar, székely, kun családnev is. Kimondottan német családnevű legalább 15, míg szlovák is ugyanennyi. A horvát, szerb, román családnev kevés, oka, hogy Erdélyben, Horvátországban külön volt börtön. Az ítélet meghatározta a rabok elhelyezési körülményeit. Ígyeköztek elkülöní-

Kísérőlevél a várbörtönbe érkező elítéltről

teni az egyes bűnözői csoportokat. Feltétlenül elkülönítették a kisbűntényeseket a súlyos bűntettesektől, az első bűntényeseket a visszaesőktől, a férfiakat a nőktől.

Szigorúan szabályozva volt az elbocsátás is. Pontos rendszabályokkal igyekeztek megelőzni, hogy a szabadult kikerüljön az igazságszolgáltatás látóköréből. Előírták, hogy nyilatkozatot kell venni a rabtól, hogy hol kíván később letelepedni, a letelepedés helyéül választott törvényhatóságot időben értesíteni kell a szabadulás idejéről, illetve fel kell kérni a szabadult rab további megfigyelésére, az elbocsátottat szabadságlevellel kellett ellátni, sőt hazáig kellett kísérni, és a lakóhely szerinti illetékes törvényhatóságnak át kellett adni, később az 1811. április 9./8946. sz. utasítás alapján kellett kezdeményezni a rendőri felügyelet alá vételt. Az igazgató személyesen felelt a legfontosabb dokumentumok, így a rabnapló és rabtörzskönyv vezetéséért. Ezek tartalmát évente egyeztetni kellett a megyékkel, a törvényhatóságokkal.

A rabok élelmezése

A szegedi fenytűházban jobb volt a fogvatartottak ellátása, mint az osztrák börtönökben. Az udvari kancellária túlzottnak tartotta, hogy a rabok a pénteki böjt kivételével naponta kapnak negyed font (azaz 10 dkg körüli) húst. A helytartótanács védelmébe veszi az intézkedést és leírja: „Az itteni rabok a német raboknál erősebb testalkatúak, ezért táplálóból ellátásra van szükségük, egyébként Szeged egészségtelen, mocsaras és a betegségek megelőzése céljából kell a jobb élelmezés.”

A „jobb élelmezés” során például az alábbi átlagos heti étrendet találhatjuk:

hétfő	kásaleves	savanyútüdő
kedd	gombóclevés zsemelével	káposztafőzelék
szerda	tarhonyaleves	lencsefőzelék
csütörtök	kenyérleves	pacal
péntek	árpakásaleves	répa-főzelék
szombat	tarhonyaleves	babfőzelék
vasárnap	kásaleves	borsófőzelék

A leves és főzelék mennyisége fél-fél liter, amit az ebédidőben fogyasztottak el. Ehhez járult még a hús, valamint a kenyérporció. Ez Szegeden egy kilós cipó volt naponta. Ezt a kenyeret a nap során saját belátásuk szerint másik időpontban is megehették. Szervezett ellátás és étkezés reggel és este nem volt.

A jó magaviseletű, jól dolgozó rabok időnként az igazgatótól kaptak egy meszely, mintegy félliternyi bort.

A fegyelmi, a sötétzárka, a „lyukáristom” minden esetben böjtöléssel járt. Ugyanígy voltak, akiknek az ítéletében rendszeres böjtnapok szerepeltek. A dolgozó rabok keresményükből saját ellátásukra is költhettek a szabályok szerint. A váron belül és a városban szolgáltatást végző rabok keresményükből átlagosan napi 2 krajcárt helyezhettek letétbe, vagy ezt az összeget elvásárolhatták. A városi polgárok élelmiszeradományokkal is felkereshették az igazgatót, aki engedélyezhette ezek alapos átvizsgálás utáni átadását.

A rabok kaphattak pénzt különböző vallási szervezetektől, és ezzel így ellátásuk javításának feltételéhez juthattak. A forrásokban adatok szerepelnek arról, hogy az egi

A szegedi vár képe Joó Mátyás rajzából, 1828 körül

irgalmasoktól, valamint a trinitáriusoktól összegyűjtött könyöradományokkal javították a rabok ellátását. A család, a hozzátartozók viszont nem küldhettek otthonról élelmiszercsomagot.

A korabeli élelmezési költségeket tükrözi, hogy a napi teljes élelmezési költség majd felét a kenyér tette ki. (Az összes élelmezési költség átlaga 1398 ft., míg a kenyérré költött összeg átlaga 661 ft!) A két szám viszonya szinte mindig azonos, kivéve az első évet, amikor alacsony a kenyér költsége, valamint az utolsó évet, amikor lényegesen magasabb a kenyérről kapcsolatos kiadás az élelmezési költségeknél. Természetesen azt a tényt is figyelembe kell venni, hogy a kenyéren kívüli élelmezés csak az ebédet jelentette, hiszen reggelire és vacsorára semmit sem kaptak a rabok, csak kenyéret tehettek félre maguknak.

A rabok ruházati és egészségügyi ellátása

A fenyítőház ellátmányából a rabok ruházatára csak keveset fordítottak. A fentebb már idézett számvevőségi kimutatás szerint átlagosan csak évi 150 ft. volt az erre felhasznált összeg.

A rabok csak az alábbi ruházati ellátmányt kapták: évente 1-3 pár lábbeli (ez lehetett bocskor vagy viselt csizma is), durva vászonból 1-2 ing évente, valamint ugyanilyen anyagból gatyá is (ezeket a női raboknak ingyen kellett varni a férfiak számára is), azok a férfiak, akiknek csak vászonruhájuk volt, egy viseltes szürre gyűjthettek, a nők részére csak a legszükségesebbet, így például durva vászonfehérneműt, tartós szövetszoknyát és egy kabátot adtak.

Volt néhány alapelv is, amelyet be kellett tartatnia a fenyítőház vezetésének. Így például a gyenge testalkatúaknak, akiket nem tudtak nehéz fizikai munkára fogni, gyengébb minőségű ruhát adtak. A közeljövőben szabadulók nem kaptak új ruhát. Előírták, hogy akik nem dolgoznak (ezek voltak a nemesek), kötelesek magukat ruházni. Ugyanígy ez volt a kötelessége a jobban kereső raboknak is. Érdekes az a visszaélések megelőzését szolgáló szabály, hogy a saját ruhájukat viselő rabok azt el nem adhatták, a tisztviselők azt meg nem vehették.

Az 1794 és 1803 között évente orvosságra költött 150 forint körüli összeg nagyságát érzékelteti, hogy megegyezik a rabok ruházata költségeivel, illetve negyedannyi, mint a rabok ebédjének a költsége.

A számok összefüggenek a járványok jelentkezésével. Mutatják azt is, hogy voltak évek, amikor nem törődtek a rabok betegségének szakszerű ellátásával. Ezt a következtetést támasztja alá az a tény, hogy ezekben az években annak ellenére, hogy orvosságra nem költöttek, a beteg rabok élmezésére a szokásos, vagy éppen azt meghaladó összeget fordítottak.

A várkórházban mindig 5 ágyat kellett fenntartani a fenyítőház számára, mégpedig hármat a férfiak, kettőt a nők számára. Ezeket a kórházi ágyakat rendszeresen ellátták ágynevelővel (lepedő, takaró, párna, derékalj). Itt az intézet orvosa irányította a beteg gyógyítását, amihez járványok idején igénybe vehette a városban élő többi orvos segítségét is.

A rabok foglalkoztatása, munkáltatása

A XVIII. század második felére a büntetés-végrehajtás egyik fontos alapelvevé vált Nyugat-Európában, hogy gondoskodni kell a rabok munkaereje kulturált körülmények közötti hasznosításáról, keresményükkel szolgálniuk kell a költségek megtérítését, valamint ki kell használni a munka nevelő lehetőségeit. A Domus Carresterialis Szegediensis igazgatója a helytartótanács utasítására elrendelte, hogy: „*A rab ne tétlen tunyaságban töltse idejét, mely nem hasznos a közjónak és magának sem. Restséget és lustaságot szül a tétlen semmittevés, azonkívül hasznot sem teremt. Ezért a rab dolgoztatásék saját épülésére, szorgalma bizonyítására, mely minél erősb, annál több bizodalma lévén szabadulására, ezenkívül ne ingyen tartasson fogva.*”

A rabok többsége a fenyítőházban végzett rendszeres munkát. Ennek különböző formái voltak, amely döntően a szakképzettségtől, vagy ennek hiányától függött. A rabok többsége nem rendelkezett szakmával. A férfiakkal és nőkkel egyaránt végeztek szövést, fonást, gyékénykötést és kosárfonást is. Fonásnál a munkavezető adta ki a lemért gyapjút, melyet a rab megfont, és ugyanolyan súlyú fonalat kellett visszaadnia. A nyersanyagot az igazgató a városban vásároltatta. Kosárfonáshoz az anyagot a Tisza partján húzó óriási füzesek adták, melyet szintén a rabok vágtak le, és gyűjtöttek össze. Ugyanígy tettek a gyékény előkészítésével is. A befogadott rabok közül kiválogatták az iparosembereket, akiket azután a vár műhelyeiben dolgoztattak. A korabeli rabműhelyek felszereltsége nem különbözött a civil műhelyektől. Főleg a belső szükségletek kielégítését, az őrszemélyzet egyenruha-ellátását, a szükséges javításokat és tatarozásokat végezték. Rabok végezték a favágást, a mosást, a takarítást, a sokféle segédmunkát.

A rabműhelyek külső megrendelésre ritkán dolgoztak. A fenyítőház vezetése ennek örült volna, mert ezzel állandó és kiszámítható tevékenységet tudtak volna biztosítani egyes rabcsoportok számára. A külső megrendelés korlátozásának oka a Szeged városában működő céhek magatartása volt. Jogkörükkel élve előírták, hogy az iparosok termékeivel megegyező tárgyat nem gyárthatnak a rabműhelyekben. Ha ez mégis előfordult (volt rá példa), ezt szigorúan büntették.

A rabműhelyeket igénybe venni szándékozó kereskedők és iparosok többször előre engedélyt kértek az illetékes céhektől. Az is előfordult, hogy csak egyes részművelet végeztetésére kaptak engedélyt. Ennek is örültek, mert a rabmunka és műhely lényegesen olcsóbb volt.

Érdekes dolog volt, hogy a börtönműhelyekben időnként dolgozhattak cigányok is, akik a városi kovácscéh engedélyével és útmutatása alapján kizárólag csizmapatkót, nádvágót, szőlőmetsző kést, vasvillát, sarlót kovácsolhattak. Más tilos volt. Lovat patkolniuk főbenjáró bűnnek számított, pedig kiválóan értettek hozzá.

Szegeden éltek és dolgoztak olyan iparosok, akik nem tartoztak céhekhez. Ők nem rendelkeztek állampolgársággal, csak letelepedési engedélyük volt. Szívesen és korlátozás nélkül vették igénybe a rabok munkaerejét a gazdasági haszon, a csekély beruházási költség miatt is. A számvevőségi kimutatások azt mutatják, hogy kazamatákat is béreltek raktáraknak.

Ilyen rabokat foglalkoztató csoport volt a városban maradt, céhhez nem tartozó török iparosság. A szattyánkészítő, papucsos, bőrös, paplanos, gombkötő (gombkészítő és behúzó) iparosok adtak egyszerűbb, könnyen betanítható munkát a raboknak. Ha lehetett, kint a városban is szívesen dolgoztatták őket műhelyeikben.

A számvevőségi kimutatásokban szerepel a bevételek között a *Munkadíj a kalapos-tól* című tétel, ami eléri 1797-ben a 29 forint 59 krajcárt. Ez, figyelembe véve a munkabért, azt jelenti, hogy 2 és 5 között lehetett éves átlagban a dolgoztatott rabok száma. (A munkabér függött a munka jellegétől, és 2-6 krajcár között mozgott.) Ugyanezen logikával következtethetünk arra, hogy a *Munkadíj kötésért és külső dolgokért* című rovat 20-40 rab munkáját jelenti, ami bizonyos időszakokban akár 100 fölé is emelkedhetett az összegből következtetve.

Speciális feladat volt a katonatisztek, az állami tisztviselők szolgáltatási igényeinek kielégítése. Ide a különösen jó magaviseletű rabok juthattak. Ezért versengtek, hiszen az elvégzett lelkiismeretes munkát jó falatokkal is honorálták, és kaptak kevés bort is. Ugyanakkor a pénzbeni juttatással el kellett számolni, de egy részét a saját céljaikra fordíthatták.

Szegeden közmunkára ítélt rabok is voltak. Ezek külső foglalkoztatása kellő őrizet mellett történt. Az elítéltek végezték az utcaseprést és takarítást, az árkok rendszeres tisztítását, sőt a város istállójának karbantartását és tisztítását is.

A nemesi származású rabok nem voltak munkára kötelezve. A vagyontalanok azonban kénytelenek voltak munkalehetőséget kérni, mert gondoskodni kellett eltartásukról.

A rabnők is munkára voltak kötelezve. Ugyanakkor nőket a váron kívül foglalkoztatni nem lehetett. A várban a rabnők végezték a férfi rabok ellátását. Ők dolgoztak a mosodában, a varrodában. Az ő feladatuk volt a vízhozás is. Kisebb részük dol-

gozott csak a fonodában, szövödében, de itt is a férfiaktól elkülönítve, másik kazamatában.

A fenti tények alapján mindenben igazoltnak tekinthető az a megállapítás, hogy az 1784-ben Szegedre került első magyar központi börtön „fenntartási, működtetési vi-szontagságai ellenére elismerésre méltó kísérlet volt az addigi kaotikus állapotokkal szemben a rendszeres munkával történő javítás eszméinek megvalósításában.”²²

A korszak (a XVIII. század utolsó évtizedei és a XIX. század eleje) történelmi környezetének ismeretében lehet objektív véleményt kialakítani arról, hogy miben aratott sikert a börtönmodernizációs kísérlet, és mi az oka annak, hogy főleg a megyék fokozatosan egyre kisebb számban küldték az elítélteket a központi fenyítőházba.

A terjedelmi okokból itt nem közölt fejezet főbb megállapításai: az a tény, hogy kezdetben az ország minden részéből küldték a szegedi fenyítőházba elítélteket, azt is jelenti, hogy a nemesi vármegyék, az ítélkezési jogú városok, és a pallosjoggal rendelkező földesurak is egyetértettek a börtönbüntetés-szankció alkalmazásával, illetve a központi fenyítőház működtetésével. A büntetés-végrehajtási célú börtön gondolatával való egyetértést jelenti, hogy az új megyeházák építése során a századfordulón mindenhol ilyen börtönöket is létesítettek. Ezek vezetését, ellenőrzését is biztosították, sőt megyék által létrehozott börtönszabályzattal is találkozunk.

A központi börtön fejlesztésével kapcsolatos intézkedések sajnálatosan egybeestek II. József németesítő és centralizációs törekvéseivel. (Pl.: a szegedi fenyítőház létesítésével és a német nyelvű adminisztráció kötelezővé tételével kapcsolatos rendelet egyaránt 1784-ben született!) A németesítő törekvésekkel való szembenállás egyik formája volt a nemesi vármegyék önállóságának erősítése. A megyei közgyűlések, bíróságok szerepének erősítését jelenthette az önálló – nem csupán az ítéletet megelőző időszak fogvatartási feladatait ellátó megyei börtön működtetése.

A bíróságok azon ítélkezési gyakorlata, hogy az ítéletek zöme 2-3 éves szabadságvesztés volt, sőt egyéves és féléves büntetések is voltak, azt a törekvést erősítette, hogy ezek végrehajtása sokkal olcsóbban, helyben történjen. Ennek személyi, és bizonyos szinten a tárgyi feltételei is adottak voltak.

A fentiek alapján objektíve megállapítható, hogy a szegedi fenyítőház 1784-ben történt létesítése és 1832-ig tartó működtetése egy európai színvonalú, felülről irányított modernizációs kísérlet volt, amely az egész országban hatott a büntetés-végrehajtás fejlődésére.

Oláh Miklós

Jegyzetek

1. Lőrincz József–Nagy Ferenc: *Börtönügy Magyarországon.* Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnokság Budapest, 1997.

2. Szempc és a később említendő Tallos is Pozsony közelében van. A korabeli fenyítőházak működéséről lásd Vajna

Károly: *Hazai régi büntetések.* A szerző kiadása. Budapest, 1906.

3. Amikor Szegedre helyezték a fenyítőintézetet, csak 34 átszállítandó rab volt.

4. Báró Martona Ferenc ezredes várapancsnok mindent alaposan megmuta-

tott a nagyon érdeklődő trónörökösnek. **Veress D. Csaba:** *A szegedi vár*, Zrínyi Katonai Kiadó. Budapest, 1986.

5. *Szeged története. Kronológia a kezdetektől 1944-ig.* Szerkesztette: **Kristó Gyula.** Szeged, 1992.

6. Ekkor komoly formában felmerült a vár raktárrá alakítása vagy lebontása is. Csongrád Megyei Levéltár. Szeged város közigazgatási levéltára.

7. Szeged Város Tanácsa arra hivatkozott, hogy a város II. Lajos királytól 1524-ben a várpalotát és a telket is zálogba vette, és azóta sem váltotta azt vissza senki. II. József későbbi salamoni döntése: az épület a kincstáré, a terület a városé.

8. A Zwinger elnevezés a várak azon részét jelentette, amely a belső vár citadella előtti része. Citadella volt viszont az a legjobban megerősített, sokszor fellegvár jellegű rész, ahová a legvégső esetben menekültek a vár védői.

9. Az 1879-es nagy szegedi árvíz után a szegedi vár bontásakor ez a rész maradt meg egyedül. Napjainkban is látható a Móra Ferenc Múzeum mögötti területen.

10. **Reizner János:** *Szeged története.* Szeged, 1899.

11. **Régi hossz mértékek:** láb = 31,6 cm, hüvelyk = 1/12 láb, azaz 2,63 cm, öl = 189,648 cm.

12. **Lyukáristom** = kis magánzárka, amely akkora földbe ásott lyuk volt, hogy csak állni lehetett benne. Később, mivel a magas talajvíz mindig elöntötte ezeket, Szegeden a várfal függőfolyosóján erős fából készítettek ilyen kicsi, fegyelmező célú zárkákat. Ezek télen elviselhetetlenül hidegek, nyáron pedig forrók voltak.

13. Szeged városában a rendőrkapitány vezetése alatt állt a városi börtön. Nem volt külön személyzet, hanem a feladatoknak megfelelően gazdálkodtak a

személyi állománnyal, amely az alábbiakból állt: 2 hadnagy, 2 pusztai biztos (pusztabíró), 10 ún. nyargaló (persecutor), főtálmesterek (szakaszvezetők), tizedesek, börtönőrök (porkolábok), hóhér, kapusok, hajdúk.

14. **Tóth György:** *A Szegedi Vár börtön és Fenyítőház büntetés-végrehajtási szerepe a XVIII-XIX. században.* Rendőrtiszti Főiskola. Szakdolgozat, 1991. Konzulens: dr. Lőrincz József bv. ezredes, tanszékvezető.

15. Ezen fizetési összeg nagyságát, korabeli értékét viszonyítani lehet a költségvetés későbbi tételeihez, valamint az alapvető élelmiszerek korabeli áraihoz, ami az alábbi: marhahús fontja 16 krajcár, sertéshús 30, birkahús 14, szalonna 54, túró 30, só 15, liszt 15, zsír 1 Ft 24 krajcár, vaj 1 Ft 36 krajcár, pálinka 1 icce 24 krajcár.

(A szerkesztő megjegyzése: Ezek az árak jól mutatják, hogy abban a korban nem a jelenlegi árviszonyokkal kell számolni! Egészen más most a birkahús és a zsír ára egymáshoz viszonyítva!)

16. *Az utasítás a sánczmunkára ítélt rabokkal való bánásmódról nézve 1805-ből* című előírás a 21. §-ban tartalmazza ezeket. A dokumentumot közli Vajna Károly: *Régi hazai büntetések.* II. kötet.

17. A helytartótanács vizsgálta ki, hogy harminc rab halt meg úgy, hogy hiába hívták a börtönőrök a haldoklóhoz a papot. Ezért Szivi és Hagymási piaristákat böjttel szigorított háromhavi elzárásra ítélték. Az ügy akkora botrányt kavart, és felháborodást váltott ki a városban, hogy Szivi káplán öngyilkos lett.

Erről ír **Tápai Szabó Gábor** a *Szeged erkölcssei a XVIII. században* című művében.

18. A félelem alapja az volt, hogy a több év alatt idehozott francia hadifoglyok kö-

zött nagy volt a halálozás. 1800-ig összesen 370-en kerültek a Rókus városrészben kialakított „francia foglyok temetőjébe”. Van-
nak olyan szakértői vélemények, hogy a
várban ivásra adott Tisza-víz okozhatott
problémát. A börtön számára az ivóvizet a
rodellában (vízibástya) kialakított vízki-
emelő szerkezettel éppen a kikötői rész kö-
zepéről kiemelt fertőzött víz biztosította.
Szeged lakossága azért nem szenvedett
ettől, mert a kor szokása szerint főleg bort
ittak, pálinkával „fertőtlenítették” gyomru-
kat, vagy a Tisza vizét olyan helyről hoz-
ták, ahol az még tiszta volt.

19. Szegeden a szinte teljesen magyar
földművelő lakosságú Alsóváros mellett
vegyesebb volt a kereskedők és iparosok
által lakott Felsőváros. Palánk területén a
török időkben magyarok nem is lakhat-
tak, csak „igazhitűek” és rácok. Később
itt alakult ki a „Deutschestadt”, azaz Né-
metváros is.

20. Az érdekes számla tanúsítja,
hogy az alábbi költségeket is jelenti a
Pestről Szegedig történő szállítás:
Pestről Harasztiig 48 krajcár, Haraszti-
tól Laczhasza-ig 48 kr., Laczhaszától
Kun Szt. Miklos-ig fogvatartás + 20 kr.
1 Ft 08 kr., Kun Szt. Miklos-tól Szabad-
szállásig fogvatartás + 20 kr. 1 Ft 08 kr.,
Szabadszállástól Iszakig fogvatartás +
20 kr. 1 Ft 08 kr., Iszaktól Wadkertig
fogvatartás + 20 kr. 1 Ft 08 kr., Wad-
kerttől Maysáig fogvatartás + 20 kr. 1
Ft 08 kr., Maysától Dorosmaig (2 állom-
ás) fogvatartás + 20 kr. 1 Ft 56 kr.,
Dorosmától Szegedinig (1/2 állomás 24
kr.

21. Európában több országban, főleg
Skandináviában ma is ennyi a legnagyobb
büntetés.

22. Lőrincz József–Nagy Ferenc:
Börtönügy Magyarországon. Budapest,
1997.